माझ्या आतापर्यंतच्या प्रास्ताविकातच काही चर्चा होईल असे मुद्दे उपस्थित झाले आहेत. त्याकडे मी प्रथम वळतो. प्रास्ताविकात उपस्थित झालेला पहिला मुद्दा आद्य नाट्य लेखकाचा आहे.

गेल्या शेदीडशे वर्षात आणि विशेषत: स्वातंत्र्यानंतर आपल्या देशात समाजातले अनेक स्तर जागे झाले. त्यांच्या चळवळी उभ्या राहिल्या. या चळवळींचे मध्यवर्ती प्रश्न वर्तमानातले आहेत. पण चळवळीची तीव्रता वाढवताना सगळे जेव्हा इतिहासातून पाठबळ मिळवतात, तेव्हा ज्ञानक्षेत्रातील प्रश्न आणि वर्तमानातील प्रश्न यांची गल्लत होऊ लागते. नुकतीच जाग येऊ लागलेल्या समूहांच्या चळवळीत ही गल्लत, कधी अनवधानाने होते तर कधी ज्यांच्या सत्तेचा संकोच होतो आहे त्यांच्याकडून ही गल्लत जाणीवपूर्वक होते. अशा वेळी शिक्षक या नात्यानं अशा सीमारेषा दाखवून देणं मला आवश्यक वाटतं. मराठीतला आद्य नाटककार कोण या प्रश्नाची चर्चा होताना कुणाला तरी हा प्रश्न आपले वर्तमानातले सांस्कृतिक महत्त्व नाकारणारा वाटतो तर कुणाला हा प्रश्न इतिहासातले आपले कर्तृत्व नाकारणारा वाटतो. अशा प्रश्नांच्या आधारे ज्यांना लढाया करायच्या आहेत त्यांना एक रंगकर्मी म्हणून आपण अडवणार कसे ? अशा वेळी आपण शांतपणे हे सांगायला हवं की आद्य नाट्यलेखक कोण हे आपण नंतर ठरवू; पण नाटकाच्या क्षेत्रात ज्याला आपण 'आधुनिक' हे विशेषण लावतो त्याच्या कसोट्या कोणत्या, यावर चर्चा करु. ही चर्चा अधिकाधिक वस्तुनिष्ठ व पूर्वग्रहरहित होणे मग शक्य आहे. कारण आपण सर्वच 'आधुनिकतेच्या' दिशेनं वाटचाल करीत आहोत यावर आपले फारसे मतभेद नाहीत. त्यामुळं आधुनिकता ठरवणाऱ्या किमान कसोट्या निश्चित झाल्या तर या वादातील पूर्वग्रहांची वादळं थांबू शकतील. मी म.फुले यांच्या 'तृतीय रत्न' या नाटकाला पहिले आधुनिक नाटक आहे असे मत प्रकट केले, तेव्हा 'आधुनिकत्व' ठरवणाऱ्या कसोट्या कोणत्या असू शकतात यावर माझे लक्ष केन्द्रित केले.

एखाद्या नाटकाचे आद्यत्व हे संहितेऐवजी त्या नाटकाचा प्रयोग केव्हा झाला या आधारे ठरवायचे असेल तर आद्यत्वाचा मान कदाचित विष्णुदास भावे ह्यांना द्यावा लागेल. रंगकर्मी आणि संहिता लेखक यांच्यातील एका सूक्ष्म मतभेदाकडे मी आपले इथेच लक्ष वेधू इच्छितो.

मला हे मान्य आहे की स्टॅनिस्लाव्हस्की यांच्या सिद्धांतानंतर नाटकाच्या माध्यमाकडं पाहण्याचा आपला दृष्टिकोन आमूलाग्र बदलला. निर्मिती आणि नटाची भावाविष्कृती या दोन स्वतंत्र कला आहेत, त्यांची माध्यमं वेगवेगळी आहेत, या त्यांच्या सिद्धांतामुळं नट हा सृजनशील कलावंत ठरला. 'टोटल इम्पॅक्टला' महत्त्व मिळाले. आणि याच सिद्धांतातून पुढे 'इब्सेनियन थिएटर' जन्माला आले. पण पाश्चात्य सैद्धांतिकांचे विवेचन अनेक वेळेला इतक्या विपर्यस्त स्वरुपात आपण स्वीकारतो की त्यामुळे मूळ सिद्धांतामागील त्या विचारवंताच्या भूमिकेचाच आपणाला